

פיתוי שהפך לאונס וחוקות המדבר בפרשת יעל

א. מסורת פיתוי של סיסרא וגלגולה

בספר החיצוני קדמוניות המקרא (המיוחס לפילון האלכסנדרוני בן המאה הראשונה לספירה), מופיעה מסורת מעניינת ומפתיעה, ובה נרמז מעשה פיתוי של סיסרא בידי יעל:

וינס סיסרא רוכב על סוס¹ להציל את נפשו ותתקשט יעל אשת הקיני בקישוטיה ותצא לקראתו. והאישה יפה מאוד. וכראותה אותו ותאמר אליו: בוא סעד את לבך ותישן ובערב אשלח עמך את נערי. כי יודעת אני כי תזכרני ותשלם לי גמול. ויבוא סיסרא וכאשר ראה ורדים מפוזרים במיטה אמר: אם אנצל אלך אל אמי ויעל תהיה לי לאישה.²

אמנם הדברים לא נאמרו בצורה מפורשת, אך רמזים רבים מצביעים על מעשה פיתוי שהתרחש: התקשטותה של יעל, היציאה לקראת סיסרא, ציון יופייה, ההזמנה "בוא סעד את לבך",³ הוורדים המפוזרים במיטה⁴ ומחשבת סיסרא בדבר האפשרות לקחתה לאישה.

בהקשר זה אי-אפשר להתעלם מהדמיון הרב לסיפור הקדום⁵ על אודות יהודית ואולופרנס, שבו מופיע מוטיב פיתוי של שר צבא בידי אישה הגורמת לתשועה. גם במקרה זה מתוארת התקשטות ועדיית עדיים, הצעת מצעים, משתה וסעודה,

1. בשונה מנוסח המקרא "וסיסרא נס ברגליו" (שופטים ד', יז).
2. קדמוניות המקרא ל"א ג, מהד' הרטום, תל אביב תשכ"ז.
3. ביוסף נאמר "ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל" (בראשית ל"ט, ו) ופירשו חז"ל שבאשתו מדובר, אלא שדיבר הכתוב ב"לשון נקי" (בראשית רבה פרשה פו ו, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1059).
4. ייפוי הערש ובישומו הנם מהשלבים המוקדמים למעשה הפיתוי המתואר במשלי ז', טו-יח. על הוורד ושימושיו לנוי וריח בתקופת המשנה ולפניה ראה: י' פליקס, 'זרד', עצי בשמים יער ונוי - צמחי התנ"ך וחז"ל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 62-72.
5. שחובר בתקופה ההלניסטית ואולי כבר בתקופה הפרסית.

ומחשבת המפותה.⁶ ואולם בניגוד למסופר על יעל, ספר יהודית מדגיש את תומתה של יהודית,⁷ ואת העובדה שמעשה הפיתוי לא יצא אל הפועל.

הזיקה לסיפור יהודית הנה בעייתית, מכיוון שלא הרי סיסרא כאולופרנס. בעוד האחרון מופיע כמצביא בראש גדודיו הצרים סביב ביטולואה, כשפוגש סיסרא את יעל הריהו גבר מובס, שר צבא שאיבד את צבאו בקרב. בנסיבות שתוארו מובן מדוע נצרכה יהודית לפתות את אולופרנס, אך לא ברור מדוע נצרכה לכך יעל. ועל כן לא ברורה מגמתו של בעל **קדמוניות המקרא** להחיל את הדגם של יהודית גם במקרה של יעל.

מכל מקום מסורת זו הוסיפה להתקיים, ללבוש ולפשוט צורה גם בתקופות מאוחרות יותר.

בתקופת התלמוד נשתמרה בספרות חז"ל מסורת הפיתוי בצורתה המטפורית באופן קצת שונה. אמנם הדברים נשתמרו אך ברמז, אך עקבות לכך מצויים במספר מקומות: הבבלי במסכת נידה (נה ע"ב) לומד שחלב אישה הנו משקה המטמא בטומאת משקין מפסוק בפרשתנו "ותפתח את נאוד החלב ותשקהו" (ד', יט). הרי לנו שימוש הלכתי במסורת אגדית קיימת, לפיה החלב שהשקתה יעל את סיסרא היה חלב אישה. אמנם מדרש כזה לא הגיע לידינו, אולם היה מונח לפני רבי אלעזר בן יהודה מגרמייזא בעל ה**רוקח** (אשכנז 1165-1238) בספרו **רמזי הפטרות** (על הפטרת פרשת בשלח): "ותפתח את נאוד החלב. במדרש שהוציאה לו דדיה והניקתו". מפורסמת יותר היא מימרא תמציתית ומפורשת המשמיטה את צדו המטפורי של הסיפור הנדון:

אמר רב נחמן בר יצחק גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה... דכתיב תברך מנשים יעל... אמר רבי יוחנן⁸ שבע⁹ בעילות בעל אותו רשע באותו היום שנאמר בין רגליה כרע נפל...

וברש"י שם (ד"ה תברך):

6. יהודית (מהד' הרטום, תל אביב תשכ"ג) י"ב, טו-כ; ט"ז, ו-ט.
7. שם, ט"ז, כב.
8. מסורת הפיתוי לא התקבלה על הכול. ריש לקיש, בר פלוגתיה דר' יוחנן, חלק עליו גם במקרה זה "שלושה הם שברחו מן העבירה ושיתף הקב"ה שמו עמהם ואלו הן: יוסף ויעל ופלטי... יעל מנין שנאמר ותצא יעל לקראת סיסרא... ותכסהו בשמיכה מהו שמיכה אמר ריש לקיש חזרנו על המקרא ולא מצינו כלי ששמו שמיכה ומהו שמיכה - שמי כה. שמי מעיד עליה שלא נגע בה אותו רשע..." (ויקרא רבה פרשה כג, מהד' מרגליות עמ' תקמב). לפי זה ייתכן שדברי רבי יוחנן בגמרא ודברי ריש לקיש במדרש הנם פרגמנטים של מקור קדום יותר שבו מופיעה המחלוקת בשלמותה. כמו כן יש לדייק מלשון המדרש "שברחו מן העבירה" שבכוחם היה לבצע אלא שלא ביצעו, ומכאן שאין מדובר על אונס שיעל ניצלה ממנו. וראה להלן, הערה 12.
9. "דז' פעמים כתיב כריעה נפילה ושכיבה" (נזיר שם, תוס' ד"ה שבע).

פיתוי שהפך לאונס וחוקות המדבר בפרשת יעל

יעל שעשתה עבירה לשמה כדי להתיש את כוחו של אותו רשע כדי שתהא יכולה להורגו.

מלבד הדברים המפורשים מוסיפה מימרא זו של הגמרא גם ממד ערכי למעשה "גדולה עבירה לשמה": לא זו בלבד שחיסולו של סיסרא בידי בני בריתו היה מבורך, אלא אף הצדיק את העבירה החמורה הכרוכה בכך - מעשה הפיתוי בידי יעל.

והנה מאות שנים לאחר מכן, באשכנז של ימי הביניים, חוזרת ומופיעה מסורת זו, אך הפעם בשינוי מה. בספר **יוסף המקנא** (קובץ של ויכוחים בענייני דת בין יהודים ונוצרים, על פי סדר המקראות) מוצאים אנו את הדיון הבא:

שאלני ההגמון מוונש היאך היה מברך את יעל והיא עשתה נבלה שלא כהוגן להרוג את סיסרא שהיה בורח אליה וקבלתו בשלום?¹⁰ השבתי: כהוגן עשתה שהרגתו... והוא עשה נבלה שאנסה אחרי כן בהיותו עמה לבטח כדכתיב בין רגליה וכו' לכך מברכה **יוסף המקנא**, שופטים ה', מהד' רוזנטל, ירושלים תש"ל, עמ' 65).

לכאורה ניתן היה לדייק מתשובתו, שיוסף מודה לתפיסתו המוסרית של ההגמון, ואילו הסיבה המוצדקת - האונס - חיסולו של סיסרא בידי יעל היה מעשה בלתי מוסרי. אולם בהתחשב ברקע ההיסטורי של ויכוחי הדת בין יהודים לנוצרים באירופה של ימי הביניים - ויכוחים שנכפו על רבותינו, ששימשו כלי ניגוח בידי הכנסייה, ותוצאותיהם היו לעתים הרות אסון¹¹ - דומה שלא נרחק הרבה מן האמת אם נציע לתשובת יוסף המקנא הסבר פולמוסי-אפולוגטי. במקום לענות את התשובה הפשוטה שטוב עשתה יעל במחקה את ראש הפתנים סיסרא ו"באבוד רשעים רינה" (משלי י"א, י'), תשובה שהייתה גוררת ויכוח מקיף בענייני מוסר בין ההגמון ליוסף, בחר האחרון במוצא אחר. המסורת הידועה בדבר מעשה הביאה שאירע בין יעל וסיסרא **שונתה מקצת**: לא היה כאן פיתוי אלא אונס,¹² ועל כן טוב עשתה יעל שהשיבה לו גמולו בראשו. באופן זה ניתן היה לשבר את אוזן ההגמון מבלי להיגרר לוויכוחים מיותרים.

10. שאלה זו נשאלה גם בקרב פרשנים בני ברית. ראה: ר"י אברבנאל על פרקנו (שתירץ באופן שונה) וכן בידי הרב שמואל לניאדו (חלב, המאה ה-16), בפירושו לנ"ך **כלי יקר**, שתירץ כמו יוסף המקנא.

11. להרחבה בנושא זה ראה: ש' סימונסון, 'פולמוס וויכוח', **הכס הקדוש והיהודים**, תל אביב 1994, עמ' 234-278.

12. בעלי התוספות בני תקופתו של יוסף המקנא, בדיון פנימי יהודי בבית המדרש ללא אילוצים אפולוגטיים, שללו את אפשרות קיומו של אונס בהסבר דברי הגמרא שם "והא קא מתהניא מעבירה - ליכא למימר דפריך אמאי לא מסרה עצמה... כי הוא לא היה מאנסה ואדרבה היא שדלתו בדברים להכריעו להביאו עליה כדי להתיש כחו להציל את ישראל..." (תוספות יבמות קג ע"א, ד"ה והא).

נראה אפוא כי סיפור האונס הנו פיתוח של מסורת הפיתוי של חז"ל, שמקורה בספרים החיצוניים שקדמו להם. ואולם ייתכן כי יסודותיו של סיפור האונס אחרים לגמרי.

ב. חוקי האירוח הבדואים

בבירור ההתייחסות למפגש בין יעל וסיסרא חשוב לזכור כי מדובר בעובר אורח שבא לחסות בצלו של אוהל נוודים. לפי הכתוב בכמה מקומות,¹³ עולה כי בני הקיני שאליהם השתייכה יעל היו שבט נוודים שמוצאו בצפון ערב (מדיין), שהסתובב בקרבת בני ישראל. חוקות הנוודים בני המדבר עברו במסורת מדור לדור ובחלקן הגדול הנן מסורות קדומות.¹⁴ ההיסטוריון הערבי עארף עארף העלה על הכתב חוקים אלו בספרו **המשפט בקרב הבדואים** הידוע בתרגומו לעברית בשם **שבטי הבדואים במחוז באר-שבע**.¹⁵ הפרק העוסק בענייננו נקרא בשם "זכויות האורח"¹⁶ (עמ' 122-131) ולהלן מקצת הסעיפים המופיעים בו:

- בעל הבית אחראי למנוחת אורחו, למאכלו ולמשקהו, ולהגנתו מפני אויבים. ומשום כך יאמר הבדואי: שלום האורח - תעודת בעל הבית.
- האורח חוסה בצל המארח כל ימי שבתו עמו. החסות נמשכת גם לאחר צאתו מאוהל מארחו עד היותו לאורחו של בדואי אחר.
- אם התנפל איש על הבדואי בזמן שהוא מתארח אצל אחד מבני השבט, על המארח לנקום את נקמתו ולעזור לאורחו לריב את ריבו.
- אין המארח מניח לשום אדם לנקום את נקמתו מאורחו, ואפילו אם אורח זה הוא אויבו של המארח עצמו.
- אין למארח לקחת נקם מאורחו, ואפילו אם רצח את בנו או את אחד החביבים עליו ביותר.

כשם שיש זכויות לאורח כך יש לו חובות שעליו לקיימן:

13. שמות ב', טו-כב; במדבר י', כט-לב; שופטים א', טז; ד', יז-כא; שמ"א ט"ו, ו.
14. על קדמות חוקים אלו ראה: א' לבנון, **קבצי חוקים של העמים במזרח הקדמון**, חיפה תשכ"ז, במבוא.
15. מ' קפליוק, **שבטי הבדואים במחוז באר שבע**, תל אביב תרצ"ז. ראוי להזכיר את השימוש שעשה אוריאל סימון בחוקים אלו בפירושו למשל כבשת הרש. ראה: א' סימון, 'כבשת הרש', **קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים**, רמת גן תשנ"ז, עמ' 140-146.
16. אמנם סיסרא עצמו לא היה סתם אורח אלא בן חסות - "טניב", "הוא האיש המבקש מחסה ומפלט מצרה שבאה עליו", עליו נאמר "אין משיבין פני טניב, להוציא מי שידוע כבן בליעל ורע מעללים, אף במקרה זה חייבים לכבדו שלושה ימים כמשפט האורחים ורק אחר-כך מבטלים את הטניב" (שם, עמ' 180-181). כלומר, בן החסות בימים הראשונים הוא אורח על כל המשתמע מכך.

פיתוי שהפך לאונס וחוקות המדבר בפרשת יעל

- לבוא אל אוהל מארחו מאחוריו ולא מפניו כדי להימנע מפגישה עם הנשים.
- אם חילל האורח את כבוד אחת מנשות המארח או מקרובותיו ייחשב הדבר לחרפה גדולה לא תימחה. הפוגע בכבודן נמסר לדין "המונשד"¹⁷. הזכות למארח לשחוט את אורחו אם מצאו נואף עם אחת מנשות האוהל.

הנה כי כן, החסות המוענקת לאורח היא כמעט מוחלטת, אך זו לא תעמוד לו אם יחלל את כבודה של אחת מנשות האוהל. גם אם לא נניח זהות מדויקת בין חוקי הכנסת האורחים של הבדווים בסוף המאה ה-19 לבין חוקים אלו בקרב בני הקיני, רשאים אנו לשער כי גרעין מסורות אלו קדום, ונשמר בצורה כלשהי בקרב קבוצות נוודים קדומות, וסמך לכך מצוי כנראה במספר פרשיות מקראיות.¹⁸ אם כן לפי מסורת זו לא נהגה יעל כהוגן בהורגה את אורחה סיסרא, אלא אם כן נאמר שהלה פגע בה¹⁹ באופן שהצדיק את מותו.

17. "השופט בענייני כבוד (המונשד) דן לפי מנהגי השבטים וחוקותיהם. האיש אשר זנה עם נערה שהתנגדה (צועקת לאור היום) מרכיבים אותו על גמל משוח בשמן או בזפת וכל איבר המתלכלך בהם אחת דתו להקצץ..." (שם, עמ' 86).

18. כך יש לראות בהקשר זה בסיפור הכנסת האורחים של אברהם את הימנעותה של שרה לצאת אל פני שלושת האורחים ואת הימנעותם של האחרונים לפנות ישירות אליה, אף על פי שאליה נשלחו: "ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל" (בראשית י"ח, ט). פרט אחר בחוקה שהוזכר בהרחבה - מחויבותו המוחלטת של המארח לשלום אורחו, גם הוא בא לידי ביטוי בפרשת לוט והמלאכים (בראשית י"ט) וכן בפרשת פילגש בגבעה (שופטים י"ט). אלא שבשתי פרשיות אלו מוכן היה המארח לדאוג לשלום אורחו בכל מחיר - אף במחיר חילול כבודן של בנותיו, דבר שלא היה עולה על הדעת לפי חוק האירוח הבדווי שבו חילול כבודן של נשות האוהל מבטל את דין האירוח. וכבר עמד רמב"ן (מכיוון אחר) על התנהגות מופרזת זו של לוט "מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו, שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבא בצל קורתו, אבל שיפייס אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה כי אם רוע לב..." (בראשית י"ט, ח, ד"ה אוציאה נא). ראה עוד בנושא זה בדבריו של מ' חבצלת, 'חוק חסות האורח בפירושי רס"ג למקרא ובמדרש התימני', אפיקים קכא-קכב, תשס"ב, עמ' 42.

19. מעניין כי במקור מימי הביניים - **מדרש הגדול** התימני - מופיע סיפור האונס בצורה שונה מזו שהוצגה לעיל, ולפיו סיסרא בשכרותו ניסה לתקוף את יעל שהרגתו מתוך התגוננות: "שתה ונשתכר תבעה לדבר עבירה, מיד ותתקע היתד ברקתו... לפי כך נתברכה" (מדרש **הגדול** בראשית כ"ג א, הוצ' מוסד הרב קוק עמ' שע). המהדיר (מ' מרגליות) מעיר שם שמדרש זה "מקורו נעלם". ובאמת מדרש כזה לא נמצא כלל בחז"ל! ונראה להסביר הסבר אפולוגטי השונה מזה שהוסבר בדברי יוסף המקנא. בעל **מדרש הגדול**, בהכירו היטב את חוקי חסות האורח בקרב בני ערב, לא יכול היה לקבל את שיטת חז"ל הסותרת את המוסר הטבעי (המקומי) ומצדיקה הריגת אורח בידי מארחו. ועל כן שינה את מסורת הפיתוי באופן שיזכה את יעל, ויַעֲלֶה בקנה אחד עם חוקי האירוח המקומיים. וראה מ' חבצלת (לעיל), הערה 18), שחוקים אלו, בתקופה הנדונה, היו מוכרים היטב לבני תימן.

לאור דברים אלו ראוי, לדון באפשרות של טעות הרת אסון שעשה סיסרא, בשוגג או בזדון,²⁰ בהפירו את הכללים הנהוגים בין אורח ומארח. כפי שראינו, חוקים אלו דורשים מן האורח זהירות גדולה ביחס לנשות האוהל הן בגשתו אל המאהל והן בעת שהותו בו, כאשר כל טעות מצדו עלולה לעלות לו בחייו. והנה מה שחוק קדום זה ניסה למנוע קרה בפועל. המפגש של סיסרא עם בני הקיני אנשי שלומו יצא אל הפועל באופן בלתי מקובל, כהתייחדות עם אחת מנשותיהם בתוך אוהלה. אמנם הסיפור אינו רומז על פגיעה פיזית כלשהי של סיסרא ביעל, אבל דומה שהסיטואציה כולה התפרשה כחילול כבודה, עברה שמקנה למארח זכות להרוג את אורחו.

20. הכתוב מדגיש כי מכל בני השבט (הקיני) ומכל יושבי האוהל נפגש סיסרא רק עם יעל. היכן היו שאר בני השבט? האם התגוררה יעל בגפה ("אוהל יעל")? היכן שכן אוהלה ביחס למאהל שאר בני השבט? פרטים אלו שאינם ידועים עשויים היו לרמוז על מהות כוונותיו של סיסרא.